

А. Д. Дзюрбель
здобувач Київського національного
університету внутрішніх справ

УДК 343.131

СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ЯК ЗАСІБ ВИЯВЛЕННЯ, ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА УСУНЕННЯ СЛІДЧИХ ПОМИЛОК

У статті розглядається поняття, зміст, види та напрями судового контролю у досудових стадіях кримінального судочинства, як одна з судових функцій, один з напрямків юридичної діяльності суду та як засіб виявлення, попередження та усунення слідчих помилок. Досліджуються проблеми розширення меж судового контролю щодо виявлення, попередження та усунення слідчих помилок.

В статье рассматривается понятие, содержание, виды и направления судебного контроля, на досудебных стадиях уголовного судопроизводства, как одна из судебных функций, одно из направлений юридической деятельности суда и как средство выявления, предупреждения и устранения следственных ошибок. Исследуются проблемы расширения пределов судебного контроля относительно выявления, предупреждения и устранения следственных ошибок.

In the article a concept, maintenance, kinds and directions of judicial control, is examined in the pre-trial stages of the criminal legal proceeding, as one of judicial functions, one of directions of legal activity of court and as a mean of exposure, warning and removal of consequence errors. The problems of expansion of limits of judicial control are probed in relation to an exposure, warning and removal of consequence errors.

Суттєвим фактором, який перешкоджає ефективній діяльності органів досудового слідства та негативно впливає на виконання завдань кримінального судочинства, передбачених у ст. 2 Кримінально-процесуального кодексу України (КПК) є розповсюдження слідчих помилок, які призводять до неправильної оцінки діянь підсудних, а в окремих випадках і необґрунтованого засудження невинних. Судовий контроль — один із дієвих засобів виявлення, попередження та усунення слідчих помилок.

Вагомий внесок у вивчення зазначеної проблеми здійснили Р. С. Белкін, В. І. Власов, Н. Л. Гранат, Н. С. Карпов, Н. І. Клименко, Ю. В. Кореневський, В. О. Лазарева, О. Д. Назаров, О. Б. Соловйов, М. С. Токарева, С. А. Шейфер та інші.

Без сумніву роботи цих науковців мають значну наукову і практичну цінність. Разом із тим, багато аспектів досліджуваної теми, як і раніше залишаються дискусійними: серед фахівців немає єдності у визначенні слідчої помилки, її видів, інших суттєвих проблем та шляхів подолання цього явища. Крім того, кримінально-процесуальні засоби їх виявлення, попередження та усунення ще не вивчалися.

Судовий контроль у досудових стадіях кримінального судочинства — одна з судових функцій, один з напрямків, видів юридичної діяльності суду, який має два підвиди. Суть першого полягає в тому, що при наданні особам, які притягнуті чи залучені до розслідування кримінальної справи, прав на оскарження визначених КПК дій та рішень слідчого із встановлених згідно з законом підстав, суд уповноважений їх перевірити та оцінити, розглянути скаргу в оптимальні строки та прийняти остаточне рішення (подальший судовий контроль). А суть другого підвиду полягає у тому, що

КПК передбачає можливість застосування під час досудового розслідування чітко визначених заходів процесуального примусу, у тому числі у формі слідчих дій, лише за попереднім рішенням судді, що базується на перевірці обґрунтованості та законності їх здійснення (попередній судовий контроль). “Спільним для обох підвидів такої юрисдикційної діяльності суду (судді) є те, що розгляд даних питань не пов’язується з кінцевою перспективою розслідування та розгляду справи і спрямований він саме на забезпечення та захист основних прав та свобод громадян при здійсненні щодо них тих чи інших дій чи прийняття тих чи інших процесуальних рішень ще в процесі досудового слідства” [1, с. 108].

Іншими словами, згідно з КПК судовий контроль обмежується двома напрямками:

1) суд дає дозвіл на тимчасове обмеження конституційних прав і свобод особи.

Це попередній судовий контроль, під час здійснення якого переважно попереджаються та виявляються слідчі помилки;

2) суд розглядає скарги на деякі рішення органів слідства. Це наступний судовий контроль, основне завдання якого полягає в усуненні слідчих помилок.

Розглянемо перший підвид судового контролю. У даний час суд за вмотивованим поданням слідчого, узгодженого з прокурором, або самого прокурора приймає рішення про:

1) обрання запобіжного заходу у виді взяття під варту та продовження його строків (ст.ст. 165², 165³ КПК);

2) надання дозволу на затримання осіб і доставку їх під вартою до компетентного органу іноземної держави;

3) направлення обвинуваченого на стаціонарну судово-медичну або судово-психіатричну експертизу (ст. 205 КПК);

4) поміщення в приймальник-розподільник для неповнолітніх строком на 30 днів (ч. 3 ст. 73 КПК);

5) накладення арешту на вклади обвинуваченого чи підозрюваного або осіб, які несуть за законом матеріальну відповідальність за його дії (ч. 1 ст. 126 КПК);

6) усунення захисника від участі у справі (ч. 3 ст. 61¹ КПК);

7) проведення наступних слідчих дій:

а) обшуку, огляду житла чи іншого володіння особи (ст. 30 Конституції України, ч. 5 ст. 177, ч. 4 ст. 190 КПК);

б) примусові виїмки з житла чи іншого володіння особи (ч. 4 ст. 178 КПК);

в) виїмки документів, що становлять державну або банківську таємницю, а також документів виконавчого провадження (ч. 3 ст. 178 КПК);

г) накладення арешту на кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв’язку (ст. 31 Конституції України, ст. 187 КПК);

д) огляду кореспонденції (ч. 1 ст. 187¹ КПК).

Розглядаючи подання слідчих, матеріали кримінальних справ, судді виявляють значну кількість слідчих помилок. Однак все ж таки більшість слідчих помилок допускається при проведенні тих слідчих дій та прийнятті рішень, які не підпадають під судовий контроль. Тому в Концепції реформування кримінальної юстиції України, що затверджена Указом Президента України від 8 квітня 2008 р. № 311, поставлене завдання вдосконалити процедуру судового контролю під час досудового розслідування [2]. Перш за все, йдеться про розширення меж такого контролю, що буде не тільки дієвим засобом виявлення слідчих помилок, але і їх попередження.

У даній Концепції вказано, що виключно за постановою суду має здійснюватися відсторонення від посади обвинуваченого. Таку цілком слушну пропозицію висловили А. Р. Туманянц [3, с. 7] та Б. Романюк [4, с. 56]. Оскільки Конституція України (ст. 43) гарантує кожній людині право вільного вибору праці і тимчасове обмеження цього права повинно здійснюватися виключно судом.

Слушною є пропозиція В. Т. Маляренка, що потрібно передбачити здійснення судового контролю за застосуванням до підозрюваного чи обвинуваченого деяких примусових заходів, якими суттєво обмежуються конституційні права і свободи особи

(наприклад, застосування застави). Якщо ж кримінально-процесуальним законодавством будуть встановлені нові види запобіжних заходів, такі, як: передача під нагляд міліції, домашній арешт, — судовий контроль слід поширити і на них [5, с. 42].

Згідно з ч. 1 ст. 126 КПК, з метою забезпечення цивільного позову і можливої конфіскації майна слідчий може самостійно прийняти рішення про накладення арешту на майно обвинуваченого чи підозрюваного або осіб, які несуть за законом матеріальну відповідальність за його дії (крім арешту на вклади). Внаслідок цього таке конституційне право, як право володіти, користуватися своєю власністю, фактично залишається поза судовим захистом.

Заслуговує на увагу вирішення проблеми розширення меж судового контролю у кримінальному процесі в законодавстві деяких країн. Так, наприклад, у Російській Федерації в стадії досудового розслідування суд приймає рішення:

- 1) про проведення особистого обшуку;
- 2) про накладення арешту на майно фізичних та юридичних осіб;
- 3) про тимчасове відсторонення підозрюваного або обвинуваченого від посади;
- 4) про обрання запобіжного заходу у виді домашнього арешту (п.п. 1, 6, 9, 10 ч. 2 ст. 29 КПК);
- 5) про проведення ексгумації трупу, якщо родичі покійного проти цього заперечують (ч. 3 ст. 178 КПК) [6, с. 434-435].

У Республіці Молдова суддя забезпечує судовий контроль під час кримінального розслідування шляхом прийняття рішення про:

- 1) взяття особи під домашній арешт;
- 2) тимчасове позбавлення прав водія;
- 3) проведення освідчення, арешту майна, вилучення документів, що містять комерційну таємницю, ексгумації (п.п. 1-3 ст. 41 КПК) [7, с. 17-18].

На наш погляд, цілком доречно використати цей зарубіжний правовий досвід при реформуванні вітчизняного кримінально-процесуального законодавства в напрямку розширення меж судового контролю в досудовому провадженні з метою попередження, виявлення та усунення слідчих помилок.

Другим підвидом судового контролю в досудових стадіях кримінального процесу є розгляд суддею скарг на деякі рішення слідчого. Принцип оскарження постанов слідчого зацікавленою особою в судовому порядку, безперечно, прогресивний і є складовою частиною побудови правової демократичної Української держави [8, с. 59]. КПК передбачає оскарження до суду в стадіях досудового провадження:

- 1) постанови про відмову в порушенні кримінальної справи (ч. 2 ст. 99¹, ст. 236¹, 236² КПК);
- 2) постанови про порушення кримінальної справи (ст.ст. 236⁷, 236⁸ КПК);
- 3) постанови про відмову в застосуванні заходів безпеки або про їх скасування (ст. 52⁵ КПК);
- 4) постанови про закриття кримінальної справи (ст.ст. 236⁵, 236⁶ КПК);
- 5) рішення про затримання особи за підозрою у вчиненні злочину (ч. 5 ст. 29 Конституції України, ч. 7 ст. 106 КПК).

Суддя, встановивши при розгляді скарги, що під час прийняття органом досудового слідства відповідного рішення були допущені слідчі помилки або правопорушення:

- 1) скасовує постанову про відмову в порушенні справи і повертає матеріали для проведення додаткової перевірки (п. 1 ч. 3 ст. 236² КПК);
- 2) скасовує постанову про порушення справи і виносить постанову про відмову в порушенні справи (п. 2 ч. 15 ст. 236³ КПК);
- 3) скасовує постанову про закриття справи і направляє справу прокурору для відновлення слідства і дізнання. При цьому суддя вказує, які обставини належить з'ясувати при проведенні досудового розслідування (п. 2 ч. 4 ст. 236⁶ КПК);
- 4) скасовує постанову про відмову в застосуванні заходів безпеки або про їх скасування та виносить постанову про їх застосування (ч. 2 ст. 52⁵ КПК);
- 5) виносить постанову про визнання затримання незаконним (ч. 8 ст. 106 КПК).

Таким чином, подальший судовий контроль є засобом усунення слідчих помилок. Не можна погодитись і з тим, що поза цим контролем залишилося таке важливе для потерпілого та цивільного позивача процесуальне рішення, як зупинення досудового слідства. Воно часто є необґрунтованим, іноді перед цим не виконуються всі необхідні та можливі слідчі дії. В. Т. Маляренко зазначає, що за таких обставин примусити потерпілого мовчки чекати попереднього розгляду справи або її вирішення по суті, було б знущанням над ним та над законом. У зв'язку з цим ним слушно пропонується надати зацікавленим особам право звертатися зі скаргою до суду про поновлення їхніх прав [9, с. 52]. Таку пропозицію висловлює й І. А. Малютін [10, с. 59].

Також нами поділяється думка І. Курільчук, що предметом оскарження до суду повинно бути рішення слідчого про обрання щодо підозрюваного або обвинуваченого запобіжного заходу у виді підписки про невиїзд [11, с. 147], оскільки вказаний захід процесуального примусу обмежує право особи на свободу пересування, гарантоване ст. 33 Конституції України.

КПК не вирішує проблему оскарження до суду процесуальної бездіяльності органів досудового слідства. Однак тяганина, недобросовісність виконання цими органами службових обов'язків, ігнорування прав учасників процесу є поширеним явищем. Така процесуальна бездіяльність слідчого, — як правильно пише В. Т. Маляренко, — віддаляє перспективу судового розгляду справи, призводить до збереження невизначеності у правовому статусі зацікавлених осіб, затягує застосування до них різних обмежень, у тому числі запобіжних заходів, призводить до втрати доказів у справі та до неможливості відновлення порушених прав і законних інтересів учасників процесу, насамперед — потерпілих від злочину. Це дало автору підстави для правильного висновку, що в таких випадках заінтересованим особам слід надати право звертатися до суду за захистом їхніх прав, не чекаючи розгляду справи по суті [9, с. 53].

КПК не передбачає можливість негайного оскарження до суду постанови слідчого про накладення арешту на майно. Однак практика свідчить, що досить часто слідчі допускають помилки при застосуванні цього примусового заходу. Оскільки неможливо негайно оскаржити до суду постанову слідчого про накладення арешту на майно, потрібно переглянути зміст ст. 126 КПК.

Деякі науковці та практики вважають, що суд зобов'язаний за наявності скарги перевірити законність будь-якої дії чи рішення слідчого. Юридичною підставою для такого підходу вони вважають положення ст. 55 Конституції України, яку тлумачать досить розширено: усі рішення та дії органу державної влади, а отже — слідчого, можуть бути перевірені судом [12, с. 40].

Нами поділяється позиція тих вчених, які зазначають, що суд повинен розглядати скарги на порушення конституційних прав учасників процесу, а також на рішення органів досудового слідства, які перешкоджають подальшому руху справи [13, с. 48].

Розширення меж судового контролю забезпечує доступність судового захисту, можливість запобігання незаконному обмеженню конституційних прав учасників процесу в результаті слідчої помилки, а у випадку необхідності — швидкого й ефективного їх поновлення [14, с. 146–155; 15, с. 120].

Однак розширення меж судового контролю, що відбулося у зв'язку з прийняттям Закону від 14 грудня 2006 р., яким КПК доповнено ст.ст. 236⁷ і 236⁸ щодо порядку оскарження до суду постанови слідчого про порушення кримінальної справи, викликає занепокоєння.

Які ж передбачені правові наслідки при допущенні слідчими помилок при застосуванні ст.ст. 94, 97 та 98 КПК? Суддя задовольняє скаргу, скасовує постанову про порушення справи й одночасно виносить постанову про відмову про порушенні справи (п. 2 ч. 15 ст. 236⁸ КПК). Що це означає на практиці? Те, що, незважаючи на тяжкість злочину, заподіяну матеріальну шкоду, можливі нові докази вини, обвинуваченого звільняють з-під варті, йому повертають всі вилучені речі, поновлюють його права, на які тимчасово були накладені обмеження, “а найважливіше — в подальшому таке рішення означає, можна сказати, цілковиту індульгенцію, оскільки за наявності постанови про

відмову в порушенні справи спробувати ще раз притягнути цю особу до відповідальності неможливо” [16, с. 5]. Відповідно до ч. 19 ст. 236⁸ КПК, у випадку скасування постанови про порушення справи та відмови в порушенні справи подані до суду документи залишаються на зберіганні саме у цьому суді, тобто доступу до них слідчий уже не має.

Після прийняття Закону від 14 грудня 2006 р. в літературі з’явилися численні критичні зауваження.

В.Боднар пише, що “... традиційний арсенал способів “розвалу” кримінальних справ з прийняттям згаданого закону поповнився “ноу-хау”, яке є сучасним “крокуючим екскаватором” порівняно з малопродуктивним шанцевим інструментом” [16, с. 5].

На наш погляд, немає необхідності в удосконаленні цього виду судового контролю, слід виключити з КПК ст.ст. 236⁷, 236⁸. Це далеко не найкращий спосіб усунення помилок та правопорушень, допущених слідчим при застосуванні ст.ст. 94, 97, 98 КПК. На такі порушення закону суд має реагувати шляхом винесення окремої ухвали (постанови), виявивши їх при розгляді справи по суті. З проекту КПК України № 1233 від 13 грудня 2007 р., виходячи з наведених міркувань, також доцільно виключити ст. 315, що передбачає оскарження до суду постанови слідчого про порушення провадження в кримінальній справі [17].

Підсумовуючи викладене можна запропонувати наступні висновки у вирішенні судами проблем виявлення, попередження та усунення слідчих помилок:

1. Вважаємо, що за постановою суду має здійснюватися:

а) відсторонення обвинуваченого від посади;

б) застосування до підозрюваного чи обвинуваченого деяких примусових заходів, якими суттєво обмежуються конституційні права і свободи особи (наприклад, обрання запобіжного заходу у виді застави).

Якщо ж кримінально-процесуальним законодавством будуть встановлені нові види запобіжних заходів, такі як передача під нагляд міліції, домашній арешт, — судовий контроль слід поширити і на них.

2. Заінтересованим особам слід надати право звертатися зі скаргою до суду на рішення слідчого про:

а) накладення арешту на майно підозрюваного чи обвинуваченого або осіб, які несуть за законом матеріальну відповідальність за його дії;

б) зупинення досудового слідства;

в) застосування до підозрюваного чи обвинуваченого запобіжного заходу у виді підписки про невиїзд.

У КПК має бути вирішена і проблема оскарження до суду процесуальної бездіяльності слідчого.

3. Потрібно виключити з КПК ст.ст. 236⁷, 236⁸. З проекту КПК України № 1233 від 13 грудня 2007 р. також слід виключити ст. 315, яка передбачає оскарження до суду постанови слідчого про порушення провадження в кримінальній справі.

4. Статтю 23² КПК доцільно доповнити положенням, що суддя може винести окрему постанову, якщо ним при здійсненні судового контролю в досудових стадіях кримінального процесу були виявлені слідчі помилки та правопорушення.

Список використаних джерел

1. Попелюшко, В. О. “Мала” судова реформа в Україні та захист прав громадян : [монографія] [Текст] / В. О. Попелюшко. — Острог : Національний університет “Острозька академія”, 2003. — 123 с.
2. Концепція реформування кримінальної юстиції України : Затв. Указом Президента України від 08.04.2008 р. № 311 [Текст] // ОВУ. — 2008. — № 27. — Ст. 838.
3. Туманянц, А. Р. Судовий контроль за законністю і обґрунтованістю рішень органів досудового слідства [Текст] : автореф. дис. на здобут. наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / А. Р. Туманянц. — Х., 1998. — 18 с.
4. Романюк, Б. Прокурорський нагляд, “судовий контроль” та відомчий контроль за діяльністю слідчого [Текст] / Б. Романюк // Прокуратура. Людина. Держава. — 2004. — № 6. — С. 51–59.
5. Маляренко, В. Т. Межі судового контролю за додержанням прав і свобод людини в стадії попереднього розслідування кримінальної справи [Текст] / В. Т. Маляренко, П. П. Пилипчук // Право України. — 2001. — № 4. — С. 40–43.
6. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации [Текст] / под. ред.

- В. П. Вериги, В. В. Мозякова. — М. : Экзамен, 2004. — 675 с.
7. Уголовно-процесуальный кодекс Республики Молдова [Текст]. — Кишинев, 2007. — 234 с.
8. Черечукина, Л. В. Судебный контроль за досудебным производством [Текст] / Л. В. Черечукина. — Луганськ : ЛИВД, 1998. — 124 с.
9. Маляренко, В. Т. Про оскарження дій (бездіяльності) та процесуальних рішень органів дізнання, слідчого і прокурора [Текст] / В. Т. Маляренко // Вісник Верховного Суду України. — 2001. — № 6. — С. 52–56.
10. Малютін, І. А. Зупинення досудового розслідування [Текст] : [навч.-метод. посіб.] / І. А. Малютін ; під ред. З. Д. Смітєнка. — К. : Національна академія внутрішніх справ України, 2003. — 140 с.
11. Курільчук, І. Деякі проблеми судового контролю у кримінальному процесі України [Текст] / І. Курільчук // Право України. — 2007. — № 11. — С. 146–148.
12. Організація судових та правоохоронних органів [Текст] : [навч. посіб.] / за ред. І. С. Марочкина, Н. В. Сібільової, О. М. Толочка. — Х., 2000. — 240 с.
13. Мірошніченко, С. О. Впровадження конституційних принципів змагальності та рівності сторін на стадії слідства: проблеми і шлях їх вирішення [Текст] / С. О. Мірошніченко, В. П. Півненко // Вісник Верховного Суду України. — 2003. — № 2. — С. 45–51.
14. Мычко, Н. И. Прокуратура Украины: роль и место в системе государственной власти [Текст] / Н. И. Мычко. — Донецк, 1999. — 205 с.
15. Курільчук, І. Межі судового контролю в досудових стадіях кримінального процесу [Текст] / І. Курільчук // Право України. — 2006. — № 4. — С. 118–122.
16. Боднар, В. Міна прискореної дії [Текст] / В. Боднар // Іменем закону. — 2007. — № 10. — С. 4–6.
17. Проект Кримінально-процесуального кодексу України № 1233 від 13.12.2007, внесений на розгляд Верховної Ради України порядку законодавчої ініціативи В. Р. Мойсицом, І. В. Вернидубовим, С. В. Ківаловим, Ю. А. Кармазіним [Текст]. — К. : Верховна Рада України 2007.

*Рекомендовано до друку кафедрою кримінально-процесуальної діяльності
Київського національного університету внутрішніх справ
(протокол № 19 від 20 травня 2009 року)*

Надійшла до редакції 09.02.2010

